

Метадалогія даследавання гісторыі

Беларусі:

- **праблемы,**
- **дасягненні,**
- **перспектывы**

Метадалогія даследавання гісторыі Беларусі:
праблемы, дасягненні, перспектывы

НАЦЫЯНАЛЬНАЯ АКАДЭМІЯ НАВУК БЕЛАРУСІ
Інстытут гісторыі

Метадалогія даследавання гісторыі Беларусі:

**праблемы,
дасягненні,
перспектывы**

Зборнік навуковых артыкулаў

Мінск
«Беларуская навука»
2018

ЗМЕСТ

Ад рэдакцыйнай калегіі	3
Прывітальнае слова дырэктара Інстытута гісторыі НАН Беларусі, кандыдата гістарычных навук, дацэнта Даніловіча В. В.	6
Прывітальнае слова дэкана гістарычнага факультэта Беларускага дзяржаўнага ўніверсітэта доктара гістарычных навук, прафесара Каханоўскага А. Г.	11

Раздзел I

КАНЦЭПЦЫІ І МЕТАДЫ ГІСТАРЫЧНАГА ПАЗНАННЯ

Белявскі А. М., Сытько К. В. Архивология: отвлеченное философствование или будущее архивной науки?	14
Вавренюк И. И. Культура евреев Западной Беларуси (1921–1939 гг.): методология проблемы	21
Валаханович И. А. Особенности исследования деятельности оперативно-чекистских групп в годы Второй мировой войны	29
Глеб М. В. Акторно-сетевая теория и изучение истории Национальной академии наук Беларуси	38
Дзярновіч А. І. Метадалагічныя праблемы даследавання нямецкай каланізацыі рэгіёна Паўднёва-Усходняй Балтыі	45
Карліна О. Н. Пространственные структуры городов западных губерний Российской империи как предмет исторического исследования	58
Кірыленка В. В. Да пытання пра сутнасць і спецыфіку аграрнай палітыкі расійскага ўрада на беларуска-літоўскіх землях у апошняй чвэрці XVIII – пачатку XIX ст.	67
Корзенко Г. В. Кадровая политика в науке Беларуси: методология и практика 1930-х годов.	75
Краско Г. Г. Методологические вопросы проведения исследований по истории органов государственной безопасности.	91
Кривопалова Н. Ю. Формирование системного подхода в трудах российских ученых в начале XX в.	97

Лесничая П. С. Повседневная жизнь провинциальных городов Российской империи (2-я половина XIX – начало XX в.): проблемное поле исследований	101
Марфина О. В. Основные методологические принципы в антропологических исследованиях	108
Матюшевская М. И. Актуальные вопросы методологии устной истории: опыт теоретического анализа проблемы	116
Миницкий Н. И. Конвергенция исторической науки и образования (от парадигм к социализации знания)	124
Свилас С. Ф. О методологии исследования деятельности Белорусской ССР в ЮНЕСКО (1954–1964 гг.)	132
Сергачоў С. А. Ідэнтыфікацыйныя метады даследавання архітэктуры Беларусі XVI–XVIII стст.	141
Сидорцов В. Н. Белорусская историография в свете современной методологии	148
Солодилова А. В. Когнитивный инжиниринг в историческом исследовании	156
Стахно Н. В. Выкарыстанне міждысцыплінарных метадаў пры даследаванні праблемы ўспрыняцця смерці беларускай шляхтай у канцы XV–XVIII ст.	164
Чикалова И. Р. Концепты «фронтир» – «граница» – «пограничье» в исследовательском арсенале ученых-гуманитариев	171
Яноўскі А. А. Прасапаграфічны метады даследавання пры асэнсаванні «інтэлектуальнай гісторыі» Беларусі	181
Яремко К. В. История местных органов политической полиции Российской империи в конце XIX – начале XX в.: методологический аспект	192

Раздзел II

МЕТОДЫКА ВЫКЛАДАННЯ ГІСТОРЫІ.

ПРАБЛЕМЫ ТЭРМІНАЛОГІІ І НАВУКОВАЙ ПЕРЫЯДЫЗАЦЫІ ГІСТОРЫІ БЕЛАРУСІ

Азардович С. А. Гражданско-патриотическое воспитание учащихся на уроках истории	200
Дианова Т. Б., Баталко Т. И. Методологические аспекты формирования патриотизма белорусского студенчества в рамках курса «Великая Отечественная война советского народа (в контексте Второй мировой войны)»	206
Жук С. А. Организация подготовки учащихся учреждений общего среднего образования к олимпиаде по предметам «Всемирная история» и «История Беларуси»	213
Кашеев А. В. Военное духовенство действующей армии Российской империи в 1914–1917 гг.: к вопросу определения понятия	222

Краснова М. А. Современный учебник истории и его роль в образовательном процессе	229
Крыварот А. А. Даследаванне праблемы ўзаемадзеяння партызанскіх фарміраванняў Беларусі і суседніх краін у гады Вялікай Айчыннай вайны: тэрміналагічны аспект	238
Лукашов А. А. О некоторых проблемах подготовки учебников по истории для средней общеобразовательной школы в Беларуси	248
Шупляк С. П. Социально-образовательный стартап: новые возможности подготовки текста учебника	255

УДК 94(4)«11/14»

А. І. Дзярновіч,

*Інстытут гісторыі НАН Беларусі,
г. Мінск, aleh.dziarnovich@gmail.com*

МЕТАДАЛАГІЧНЫЯ ПРАБЛЕМЫ ДАСЛЕДАВАННЯ НЯМЕЦКАЙ КАЛАНІЗАЦЫІ РЭГІЁНА ПАЎДНЁВА-ЎСХОДНЯЙ БАЛТЫ

This article analyzes the historiography of the Crusades in the Holy Land and in the Baltic region. A distinction of positions: 1) «Traditionalist» School of Historiography, which recognized the status of the Crusades only posture to the Holy Land; 2) «Pluralistic» School of Historiography, which draw attention to the role of the Papacy, giving Crusaders status preaching crusade in order to recruit participants. Teutonic Order saw its mission in the North East of Europe in the sacred categories. Opponents and enemies of the Order, including Christian, are not recognized for the German penetration of such status. What was considered the Order's officers and knights as a confrontation with the Gentiles, Catholics and

schismatics unreliable, from Poland and the Grand Duchy of Lithuanian was perceived as opposition to the Order's attack. In modern terms, we can talk about the expansion of the Teutonic Order in the Eastern Baltic region.

Статья посвящена анализу историографии Крестовых походов как на Святой Земле, так и в Балтийском регионе. Проводится разграничение позиций: 1) «традиционалистской» школы историографии, которая признавала статус Крестовых походов только за отправкой в Святую Землю; 2) «плюралистической» школы историографии, которая обращает внимание на роль папства, придание статуса крестоносца, проповеди о Крестовом походе с целью вербовки его участников. Немецкий орден рассматривал свою миссию на Северном Востоке Европы в сакральных категориях. Соперники и враги ордена, в том числе христианские, не признавали за немецким проникновением такого статуса. То, что рассматривалось орденскими служащими и рыцарями как противостояние язычникам, неправоверным католикам и схизматикам, со стороны Польши и ВКЛ воспринималось как противодействие орденскому наступлению. В современных терминах мы можем говорить об экспансии Немецкого ордена в Восточно-Балтийском регионе.

На працягу стагоддзяў у гістарыяграфічным асэнсаванні мілітарных акцый і каланізацыйных мерапрыемстваў у рэгіёне Паўднёва-Усходняй Балтыі ў XIII–XIV стст. адбыліся вельмі важныя змены. У XX ст. трансфармацыя ўяўленняў закранула такія важныя канцэпты гістарыяграфіі Сярэднявечча, як Праведныя, ці Святарныя, войны, а таксама Крыжовыя паходы.

Сучасная гістарыяграфія Крыжовых паходаў у Святую Зямлю з'яўляецца адной з найвялікшых сярод усёй разнастайнасці прац міжнароднай гістарыяграфіі. Толькі бібліяграфія складае цэлыя тамы [16; 31]. Існуе традыцыйнае разуменне Крыжовых паходаў як санкцыянаваная папствам ваенная выправа еўрапейскага рыцарства ў Палесціну з мэтай адваявання ў мусульман Іерусаліма. Гэта сапраўды справядліва для перыяду ад 1095 г. і на працягу ўсяго XII ст. Але ўжо на мяжы XII–XIII стст. паняцце Крыжовых паходаў пачынае мадыфікавацца. У сярэдзіне XII ст. (падчас Другога крыжовага паходу) місія крыжаносцаў упершыню скіроўваецца не толькі супраць мусульман, але і славянскіх плямёнаў, што насялялі землі на ўсход ад Германіі [25]. У далейшым адбылося пашырэнне Крыжовых паходаў на Усходнюю Прыбалтыку. Першы такі паход (супраць эстаў) быў здзейснены ў 1171–1172 гг., калі Папа Рымскі Аляксандр III абяцаў ягоным

удзельнікам такое ж адпушчэнне грахоў, як і ўдзельнікам вы-
правы ў Іерусалім [29, с. 5–6]. Каля 1195 г., а потым у 1197–1198 гг.
Крыжовыя паходы перакінуліся на землі ліваў. І актуальнай тэн-
дэнцыяй сучаснай заходняй, а таксама нямецкай гістарыяграфіі
стаў перагляд храналагічных межаў самой з’явы Крыжовых
паходаў – цяпер яны не замыкаюцца ў рамках 1095–1291 гг., але
ахопліваюць таксама XIV–XV стст. [8, с. 15].

Але ж і ў Сярэднявеччы трансфармацыя дэфініцыі «Крыжо-
вы паход» адбывалася на працягу некалькіх стагоддзяў. Да гэтага
працэсу спрычыніліся найвялікшыя заходнія тэолагі – св. Аўгус-
цін, св. Рыгор Вялікі, Ісідор, Грацыян, Бернард Клервоскі. Скла-
данасць задачы заключалася ў тым, што неабходна было пры-
мірыць біблейскую заповедзь «не забівай» з дазволам ваеннага
прымусу [21]. Тэалогія Сярэднявечча выпрацавала два паняцці
прымальнай і апраўданай для хрысціянскага свету вайны: ня-
праведнай вайне былі супрацьпастаўлены вайна «Святарная»
і «Праведная». Самі войны былі настолькі пашыранаю з’яваю
жыцця грамадства, што адрозненні бачыліся не паміж мірам
і вайною, а паміж рознымі тыпамі войнаў [28, р. 64]. Св. Аўгусцін
(354–430) настойліва пісаў пра тое, што праведныя войны весці
неабходна, каб узнавіць гармонію жыцця і пакончыць са злом.
Гэты ж тэолаг сфармуляваў прыкметы *праведнай вайны*: вяр-
хоўнае кіраўніцтва (*auctoritas principis*), справядлівы чын (*causa
iusta*), праведны намер (*intentio recta*). Праведная вайна абвясча-
ецца легітымным уладаром, пакуль такая акцыя ўваходзіць
у яго юрысдыкцыю. Справядлівы чын прадугледжвае фармула-
ванне праведнай мэты, а праведны намер патрабуе, каб у пра-
веднай вайне не прысутнічалі ніякія пабочныя матывы, гэтая
вайна павінна быць адзіным сродкам дасягнення праведнай
мэты. Ваяр у Праведнай вайне дзейнічае ад імя правасуддзя
і, знішчаючы ворага, ён выконвае патрабаванні законнай улады
і справядлівасці. Яго чакае вечнае збаўленне. Пры ўсёй эсха-
талагічнай скіраванасці Праведная вайна вырашае і цалкам зям-
ныя задачы: абарона межаў, насельніцтва і г. д. Тэарэтычна і для
Праведнай вайны існавалі пэўныя абмежаванні, што мусілі пе-
рашкаджаць скрайняй ступені гвалту ды поўнаму знішчэнню

праціўніка. Але ў Святарных войнах гэтыя абмежаванні адсутнічалі [28, р. 66; 8, с. 17].

Паняцце «Святарная вайна» было распрацавана адным з пачынальнікаў Крыжовых паходаў папам Рыгорам VII (1073–1085), а сам гэты тэрмін з’яўляецца ў заходнееўрапейскіх хроніках і актавых матэрыялах папскай курыі ў канцы XI ст. [21, р. 104]. Святарная вайна, паводле нямецкага гісторыка Н. Олера, адрозніваецца ад Праведнай сваімі прычынамі, задачамі, а таксама інтэнсіўнасцю і працягласцю. Гэта вайна за ідэалы хрысціянскай веры, яе распаўсюджванне і абарону ад знешніх ды ўнутраных ворагаў, і таму яе правядзенне ажыццяўляецца высокім царкоўным аўтарытэтам [8, с. 17]. Але трэба адзначыць – адрозненні паміж Святарнымі і Праведнымі войнамі так і не былі аформлены ў тэорыю. Абстрактная мяжа паміж Святарнымі ды Праведнымі войнамі, а таксама Крыжовымі паходамі, у жыцці лёгка размывалася і ў пэўнай канкрэтнай сітуацыі Праведная вайна магла быць пераасэнсаваная як Святарная, а нават узвездзеная ў статус Крыжовага паходу [40, р. 56–58; 17, с. 121; 38].

Выспяванню ідэі Крыжовых паходаў прысвяціў сваю працу «Станаўленне мыслення крыжовых паходаў» нямецкі гісторык К. Эрдман [24]. Паняцце «Крыжовы паход» вянчае сабою працяглы інтэлектуальны працэс, у якім зліліся дактрына (Святарная вайна на службе Царквы), а таксама ўяўленні пра рыцарскі абавязак і асвечаныя функцыя ваяра. Найважнейшым момантам у фармаванні мыслення ў пастулатах Крыжовых паходаў стаў пераход да апраўдання ўзброенага нападу, калі ён дыктуецца жыццёвымі інтарэсамі хрысціянскага свету. Адбылася «сакралізацыя гвалту» [37, р. 14; 8, с. 18].

Нямецкі гісторык А. Ваас у сваёй працы «Гісторыя крыжовых паходаў» вылучыў наступныя ўяўленні, уласцівыя мысленню Крыжовых паходаў:

1. Хрыстос – правадыр крыжаносцаў;
2. Справядлівасць Бога – гарантыя перамогі;
3. Крыжаносцы – абраны народ, і гэтым ён падобны да герояў Старога Завету;
4. Іх задача – адваяваць для Хрыста тое, што яму належала;

5. За гэта крыжаносцы атрымаюць вечнае збаўленне;

6. На іх баку змагаюцца анёлы і святыя [49, с. 9].

Такім чынам, Крыжовыя паходы адпавядалі асноўнаму прынцыпу Праведнай вайны, бо вяліся дзеля адваявання страчанага. У той жа час Крыжовы паход падобны Святарнай вайне – удзельнікі паходу выступаюць на абарону Царквы і цэльнасці хрысціянскага свету, на абарону Хрыста як уладара адзінай хрысціянскай дзяржавы. У выніку Святарная вайна – гэта значыць вайна ў інтарэсах Царквы, становіцца не толькі дазвольнай, але і пажаданай [38, р. 84]. Маецца і знешняя прыкмета, паводле якой Крыжовы паход адрозніваецца ад Святарнай вайны – яго ўзначальвае не свецкі ўладар, а Папа Рымскі, які прызначае галоўнакамандуючага. Папа становіцца і сюзерэнам заваяваных зямель. Усё ж у гістарыяграфіі Крыжовыя паходы вельмі часта трактуюцца як «асаблівая форма Святарнай вайны» [17, с. 121], альбо як «сінтэз паломніцтва, Святарнай вайны і Праведнай вайны» [39, р. 294].

Вось гэтае прызнанне магчымасці вайны прыўнесла значныя змены ў хрысціянскую місію сярод язычніцкіх народаў [8, с. 19]. Мэта – схіленне паганцаў да хрысціянства; яе можна было дасягнуць не заўжды мірнымі сродкамі (казаннямі). Узнікла формула «*compelle intrare*», якая азначала ўвядзенне хрысціянства любымі, у тым ліку прымусовымі метадамі. У сферы кананічнага права праблему прымусу разглядаў Грацыян (памёр каля 1140 г.). Менавіта ён ужыў слова «меч» як метафару агульнага паняцця «сіла прымусу». Грацыян казаў пра духоўны меч (духоўны прымус – інтэрдыкт, адлучэнне і г. д.) і пра меч матэрыяльны (фізічны прымус) ды апраўдваў выкарыстанне апошняга Царквой [20, р. 106].

Ідэя Святарнай вайны рэалізавалася ў канцы XI ст., калі распачаліся Крыжовыя паходы. Крыжаносец увасабляў у сабе пілігрыма і ваяра. Як пілігрым ён мусіў быў скласці зарок паломніцтва да святога месца; паводле царкоўнага права ён карыстаўся асабістымі прывілеямі і гарантыямі імунітэту. Як ваяр у Святарнай вайне ён быў абавязаны змагацца за абвешчаныя мэты паходу, яму была абяцана духоўная ўзнагарода ў форме адпушчэння грахоў [20, р. 30].

Брытанска-пакістанскі гісторык Тарык Алі адзначае высокую рэлігійную матывацыю ўдзельнікаў Крыжовых паходаў менавіта ў Святую зямлю. Ён перадае словы Саладзіна, звернутага да сваіх ваяроў: «Паглядзіце на франкаў. <...> Глядзіце, з якой упартасцю і смеласцю яны змагаюцца за сваю рэлігію, у той час як мы, мусульмане, не выказваем ніякага энтузіязму ў вядзенні святарнай вайны» [1, с. 81].

Але існаваў яшчэ адзін суб'ект Святарных войнаў у Сярэднявеччы. Французскі даследчык П'ер Віймар дае разуменне Крыжовых паходаў як ваенна-духоўнай дзейнасці ў Святой Зямлі: «У эпоху, калі ніхто ўжо не аспрэчваў вяршэнства Еўропы, звычайна прыгадваюць толькі тыя Крыжовыя паходы, якія арганізаваліся на Захадзе з мэтай адабраць у мусульман кантроль над святымі мясцінамі ў Сірыі і Палесціне». Падобную пазіцыю П. Віймар называе ў корані нявернаю, бо яна выключае Крыжовыя паходы, здзейсненыя візантыйскімі імператарамі: «Задоўга да заходніх рыцараў, васілеўсы, абаронцы хрысціянства на Усходзе, сталі адпраўляць свае войскі ў Святы Іерусалім» [3, с. 11–12].

Візантыйская імперыя не здолела рэалізаваць мэты адвавання Іерусаліма. Гэтая задача стала моцна саступаць стратэгічным праблемам, якія ўзніклі ў сувязі з неабходнасцю абараняць хрысціянскую імперыю. Да таго ж існавалі дзве дадатковыя прычыны, з-за якіх усходняе хрысціянства адмовілася ад заваёвы Іерусаліма: адна – тэалагічная, другая – матэрыяльнага характару. Першая залежала ад самой тэорыі імперскай улады, якую тэалагі звялі да формулы «адзін Бог на небе, адзін імператар на зямлі». Гэтая формула прадугледжвала, што «зямное царства Бога знаходзіцца там, дзе знаходзіцца ягоны кіраўнік, васілеўс – аўтакратар рамеяў». Другой прычынай была вялікая колькасць святых мошчаў, якія меліся як у Канстанцінопалі, так і ў іншых гарадах і паселішчах Імперыі; гэтыя рэчавыя сведчанні, авяняны містыкай часоў зараджэння хрысціянства, адцягвалі паломнікаў ад наведвання Святой зямлі. Таму лацінскае ўварванне некаторым чынам залежала ад правалу візантыйскіх Крыжовых паходаў [3, с. 24].

Візантыйскі ж кантэкст, паводле храніста Першага Крыжовага паходу Фульхерыя Шартскага, вельмі выразна гучаў у прамове папы Урбана II: «Тут неабходна, каб вы паскораным парадкам паспяшаліся на дапамогу вашым братам, што жывуць на ўсходзе і маюць патрэбу ў вашай неаднаразова абяцанай ім дапамозе. <...> Таму і звяртаюся да вас з пакорлівай просьбай, і не я, а Гасподзь, каб вы, вяшчальнікі Хрыстовыя, часцей пераконвалі ўсіх, да якога б хто ні належаў саслоўя як пешых, так і конных, як бедных, так і багатых, каб яны своечасова паспрыялі ўсходнім хрысціянам у выгнанні з межаў хрысціянскага свету той непрыдатнай пароды людзей» [7, с. 448].

Але трэба адзначыць, што адзінага паняцця «крыжаносец» у сярэднявечных хроніках не існавала. Тагачасныя крыніцы падаюць наступныя азначэнні: *peregrini* (пілігрымы), *peregrini Hierosolimitani* (іерусалімскія пілігрымы), *milites Christi* (ваяры Хрыста), *athletae Christi* (змагары Хрыста), *geni nostre Seigneur* (людзі Госпада нашага). Тэрмін *crucesignati* (крыжаносцы) узнік напачатку не як назоўнік, гэта быў прыметнік, які адносіўся да ваяра, які даваў зарок узяць удзел у Крыжовым паходзе і гэтым самым ускладаў на сябе крыж [37, р. 51].

Старабеларускія тэксты падаюць тэрмін «крыжакъ», «крижакъ», які належыць да крыжаноснага руху ў цэлым («Урбан вторый <...> учинил синод на котором постановил выправу до Ерусалима против сарацином иж се собрало прудко 300 тысяч людей, межи которыми зь его стороны было крижаков 30» [9, арк. 395–395 адв.]), а таксама ўжываўся больш вузка ў дачыненні да манаска-дзяржаўных утварэнняў у Паўднёва-Усходняй Прыбалтыцы («Якгейло <...> великие войны з русю поляками и крижаками инфлэнтскими и прускими розным щастем чинил») [10, арк. 546]. Існаваў таксама прыметнік «крижацкий» («закон крижацкий») [4, с. 140, 190]. У якасці тэрытарыяльнага вызначэння ў беларуска-літоўскіх летапісах фігуруюць «немцы», «немцы пруские», «немцы лифлянцкие». Сам тэрмін «крыжакі» з'яўляецца ў беларускай мове запазычаннем з польскай [2, с. 176; 14, с. 130] і цалкам адэкватны ў дачыненні да Нямецкага (Тэўтонскага) ордэна. Беларускі гісторык Генадзь Сагановіч выступіў

супраць ужывання гэтага тэрміна на падставе таго, што беларускай «гістарыяграфічнай традыцыі гэты тэрмін невядомы» [11, с. 116–117; 13, с. 15–18; 12, с. 72]. Тут мы маем справу са спрабаю тэрміналагічнага пурызму, але ж улічаным аказаўся толькі выбарачны корпус гістарычных крыніц.

Такім чынам, ідэя Крыжовага паходу, якая першапачаткова звязвалася з паходам у Святую Зямлю і барацьбой з мусульманамі, паступова набывала больш шырокі сэнс. Тут вельмі паказальнай будзе дзейнасць французскага клерыка Бернарда Клервоскага (1091–1153). Праз яго, а таксама папы Яўгена III (1145–1153), заклікі да Крыжовага паходу супраць венедаў – палабскіх славянаў (1147) змяняецца скіраванасць гэтых мілітарных выправаў. Раней у цэнтры ўвагі было вызваленне са зброяй у руках ад няверных земляў, што некалі належалі хрысціянам. Цяпер жа фармулююцца місійныя мэты. Тое, што Крыжовыя паходы пераносіцца з Іерусаліма ў розныя, у тым ліку і паўночнаўсходнія рэгіёны Еўропы азначае пашырэнне гісторыі Крыжовых паходаў у новых формах у перыяд позняга Сярэднявечча. Але трэба адзначыць, што ў сярэдзіне XIII ст. Апостальскі пасада выступаў за мірную місію сярод язычніцкіх народаў: «Схіленне павінна быць не прымусовым, а добраахвотным; Бог не прымае прымусовага служэння» [34, с. 329]. Крыжовыя паходы ў Прыбалтыцы немагчыма аддзяліць ад нямецкай экспансіі і каланізацыі ў гэтым рэгіёне, а таксама ад місійнай мэты, што прызнаецца як нямецкімі гісторыкамі [17], так і іншымі прадстаўнікамі міжнароднай гістарыяграфіі [15, с. 545]. Тут таксама можа ўспыхнуць старая дыскусія пра пашырэнне больш высокаразвітай цывілізацыі. Трэба адзначыць, што сёння нямецкая гістарыяграфія, а асабліва гісторыкі царквы, ставяцца да гэтай тэмы вельмі скептычна і прызнаюць, што ваеннае пранікненне нямецкіх манаска-рыцарскіх ордэнаў у Прыбалтыку было агрэсіяй [18, с. 232]. Страта незалежнасці карэнных народаў, знішчэнне адных этнічных супольнасцяў, асіміляцыя іншых – гэта яўныя наступствы нямецкай экспансіі. Мясцовыя вольныя земляробы былі пазбаўлены свабоды [19, р. 31].

У наш час ужо не столькі ў асяроддзі тэолагаў, але сярод гісторыкаў, усё яшчэ працягваюцца дыскусіі вакол Крыжовых паходаў, у тым ліку і вакол іх дэфініцыі. Вызначыліся дзве навуковыя пазіцыі, прадстаўнікі якіх вядомыя як «традыцыяналісты» і «плюралісты» [26, р. 2]. Розніца паміж імі палягае ў прызнанні статусу Крыжовага паходу ў залежнасці ад геаграфічнага напрамку ваеннай выправы (для традыцыяналістаў), а таксама зыходзячы з таго, дзе і якімі метадамі ажыццяўлялася падрыхтоўка паходу (для плюралістаў). Традыцыяналісты прызнаюць Крыжовымі паходамі толькі тыя, якія скіроўваліся ў Святую Зямлю дзеля яе абароны ці заваёвы (традыцыйныя Крыжовыя паходы). Наяўнасць Святой зямлі для канцэпцыі традыцыяналістаў мае вызначальнае значэнне. З гэтага пункту гледжання Крыжовыя паходы ў Іспанію, на Балтыку, якія прапаведваў папа, не могуць лічыцца такімі, нават калі ў іх захоўвалася тая ж ідэалагічная і прававая структура, што і ў выпадку Крыжовых паходаў у Святую зямлю. Такія Крыжовыя паходы па сутнасці ёсць Святарнымі войнамі [6, с. 23].

Плюралісты ў сваю чаргу звяртаюць увагу на ролю папства, наданне статусу крыжаносцаў, казанні пра Крыжовы паход з мэтай вярбоўкі яго ўдзельнікаў. Плюралісты мяркуюць – калі пералічаныя прыкметы ў наяўнасці, то мы маем справу з Крыжовым паходам, незалежна ад таго, дзе вядзецца вайна, і не зважаючы на прыроду канфлікту [8, с. 21]. Паводле словаў Д. Райлі-Сміта, падзеі ў Прусіі «тракуюцца цяпер як сапраўднае выяўленне крыжаноснага руху» [42, р. XXV], а папская курыя задумвала іх, «як з’ява таго ж роду, што і крыжовыя паходы на Усход» [36, р. 14]. Падобныя падыходы знаходзяць адлюстраванне і ў абагульняльных працах пра гісторыі Крыжовых паходаў, як у даследаванні «Ваенныя ордэны» [42; 43]. Трэці том шматтомнай працы «Гісторыя крыжовых паходаў» пад рэдакцыяй амерыканскага гісторыка К. Сэтана, напрыклад, прысвечаны падзеям XIV–XV стст. [15]. Нават можна зрабіць такое ўдакладненне: гісторыкі, якія вывучаюць гісторыю Нямецкага ордэна ў прыбалтыйскіх землях, падтрымліваюць плюралістычную пазіцыю [32]. У навуковы ўжытак уведзены нават тэрмін «Паў-

ночныя крыжовыя паходы» [22]. Менавіта такім спосабам – Балтыйскія крыжовыя паходы, Прускі крыжовы паход, Лівонскі крыжовы паход, Жамайцкі крыжовы паход – акрэслівае сітуацыю амерыканскі гісторык Уільям Урбан ды нават дае адпаведныя назвы сваім кнігам [44–48].

Нямецкая гістарыяграфія стаіць на пазіцыях плюралістычнай школы. Даследчыкі праблематыкі Паўночных крыжовых паходаў (у Прусію і Лівонію) групуюцца вакол серыйнага выдання «Quellen und Studien zur Geschichte des Deutschen Ordens» [35] (за больш чым 30-гадовы перыяд выйшла ў свет каля 60 тамоў гэтай серыі). Важным даследчым асяродкам з’яўляецца таксама Гістарычная камісія па вывучэнні Усходняй і Заходняй Прусіі, якая выдае бюлетэнь «Preußenland» і серыйнае выданне «Tagungsberichte der Historischen Kommission für Ost- und Westpreussische Landesforschung» [41]. Важную ролю ў даследаванні праблемы выконвае Міжнародная гістарычная камісія па вывучэнні нямецкага Ордэна (прэзідэнт – Уда Арнольд).

За прызнанне статусу Крыжовых паходаў за ваеннымі выправамі ў Прыбалтыцы таксама выступаюць польскія гісторыкі. У Польшчы цэнтрам па вывучэнні гісторыі духоўна-рыцарскіх ордэнаў з’яўляецца Гісторыка-архіўны інстытут пры Універсітэце імя Мікалая Каперніка ў Торуні. Ля вытокаў гэтай навуковай школы стаяў Караль Гурскі. У Торуні таксама рэгулярна арганізуюцца калоквіумы пад агульнай назвай «Ordines militares: Colloquia Torunensia Historica» [33], рэгулярна публікуюцца матэрыялы гэтых навуковых дыскусій (з 1983 г. выйшаў з друку 21 том). Літоўская гістарыяграфія таксама выступае за аднолькавы статус Крыжовых паходаў у Святую зямлю і ў Балтыцы [27, s. 9; 30].

Прадстаўнікі французскай гістарыяграфіі найчасцей выступаюць з традыцыяналісцкіх пазіцыяў, надаючы таксама найбольш увагі крыжовым паходам менавіта на Блізкі Усход. Што тычыцца мілітарных выправаў на паўднёвым узбярэжжы Балтыкі, то тут у якасці ілюстрацыі сучасных поглядаў можна прывесці выказванне А. Дэмюржэ [23] пра тое, што ў Крыжовыя паходы ў Святую Зямлю сціпла ўпісаліся і паходы Нямецкага

ордэна ў Прыбалтыцы. Падобна, што досыць адэкватна сітуацыю ацаніў П. Русэ: «Паходы, арганізаваныя на Паўночны Усход Еўропы ў XII, XIII і XIV стст., – гэты тыповыя прыклады Святарных войнаў супраць язычнікаў пад эгідай інстытута, створанага ў 1095 г.» [37, р. 21] Так, ініцыятары паходаў у Прыбалтыцы імкнуліся выкарыстоўваць атрыбуты Крыжовых паходаў. Самі ж Крыжовыя паходы ў іх класічнай форме зарадзіліся падчас выправаў на Блізкі Усход. І розніца ў разуменні Крыжовых паходаў у Святую Зямлю і ў Паўночна-Усходнюю Еўропу адчуваецца нават у тым, што для апошніх прыйшлося распрацаваць сваю палітыка-тэалагічную канцэпцыю.

Дылема Крыжовых паходаў і Святарных войнаў кожны раз асобна вырашаецца ў рамках метадалагічных падыходаў пэўных гістарыяграфічных школ. Ідэалагічныя рэаліі Сярэднявечча застаюцца жывымі ў нашым рэгіёне. Нямецкі ордэн разглядаў сваю місію на Паўночным Усходзе Еўропы ў сакральных катэгорыях. Супернікі і ворагі Ордэна, у тым ліку хрысціянскія, не прызнавалі за нямецкім пранікненнем такога статусу. Тое, што разглядалася ордэнскімі службоўцамі і рыцарамі як супрацьстаянне паганцам, непраўдзівым католікам і схізматыкам, з боку Польшчы і ВКЛ успрымалася як супрацьдзеянне ордэнскаму наступу. У сучасных тэрмінах мы можам казаць пра экспансію Нямецкага ордэна ва Усходне-Балтыйскім рэгіёне [5, с. 32]. І гэтае азначэнне будзе зусім нейтральным.

Літаратура і крыніцы

1. *Али, Тарик*. Столкновение цивилизаций: Крестовые походы, джихад и современность / Т. Али; пер. с англ. А. В. Старосты. – М.: Астрель, АСТ, 2006. – 528 с.
2. *Булыка, А. М.* Лексічныя запазычанні ў беларускай мове XIV–XVIII стст. / А. М. Булыка. – Мінск: Навука і тэхніка, 1980. – 256 с.
3. *Виймар, Пьер*. Крестовые походы: Миф и реальность священной войны / П. Виймар; пер. с фр. Д. А. Журавлевой. – СПб: Евразия, 2008. – 383 с.
4. Гістарычны слоўнік беларускай мовы / склад. А. М. Булыка [і інш.]. – Мінск: Беларуская навука, 1997. – Вып. 16 : Корж – Лесничанка. – 359 с.
5. *Дзярновіч, А.* Грунвальд: канец экспансіі ці супрацьстаяння? / А. Дзярновіч // Хроніка 2000. Украінський культурологічний альманах. – 2012. –

Вип. 1 (91). Україна – Білорусь. Кн. 2. – Київ: Фонд сприяння розвитку мистецтв, 2012. – С. 11–32.

6. *Карпини, К.* Крестовые походы без Святой Земли: сакральность пространства во времена Миндаугаса / К. Карпини // Тез. Междунар. науч. конф. «Литва эпохи Миндаугаса и ее соседи: исторические и культурные связи и параллели». 11–12 декабря 2003 г. – М.: Дом Юргиса Балтрушайтиса, 2003. – С. 23.

7. Крестовые походы, XI–XIII вв. / сост., предисл. М. Тимофеева. – М.: Вече, 1988. – 557 с.

8. *Матузова В. И., Назарова Е. Л.* Крестоносцы и Русь. Конец XII в. – 1270 г.: тексты, пер., коммент. / В. И. Матузова, Е. Л. Назарова. – М.: Индрик, 2002. – 488 с.

9. Расійская Нацыянальная Бібліятэка (РНБ). – Адзел рукапісаў. – Ф. IV. – № 688. (Летаписець то есть кроиника, з розных многих а досветчных авторов и историков диялектом руским есть зложона («Хроніка» М. Бельскага)).

10. РНБ – Адзел рукапісаў. – Ф. IV. – № 688. (Кроиника словяновъ руская о панствах рускіх, полских и литовских («Хроніка» М. Стрыйкоўскага)).

11. *Сагановіч, Г.* Беларусь і Нямецкі ордэн (да Крэўскай уніі) / Г. Сагановіч // 3 глыбі вякоў. Наш край: гіст.-культуралаг. зб. – Мінск : Беларуская навука, 1997. – Вып. 2. – С. 116–117.

12. *Сагановіч, Г.* Грунвальд у беларускай гісторыі: Спроба разбору палітычнага міфа / Г. Сагановіч. – 2-е выд., дап. – Мінск: Медысон, 2015. – 416 с. (Бібліятэка часопіса «Беларускі гістарычны агляд»).

13. *Сагановіч, Г.* Да праблемы адэкватнасці тэрмінаў у айчынай гістарыяграфіі: «крыжак» і «крыжаносец» / Г. Сагановіч // Гістарыяграфія гісторыі Беларусі, новай і навейшай гісторыі краін Еўропы і ЗША: матэрыялы Рэсп. навук.-тэарэт. канф., г. Мінск, 28 сак. 2008 г.: у 2 ч. / [рэдкал.: В. А. Пілецкі (адк. рэд.) і інш.]. – Мінск: БДПУ, 2008. – Ч. 1. – С. 15–18.

14. Этымалагічны слоўнік беларускай мовы. – Т. 5 : К–Л. – Мінск: Навука і тэхніка, 1989. – 320 с.

15. A History of the Crusades / 2nd ed. Gen. ed. K. M. Setton. – Madison: University of Wisconsin Press, 1975. – Vol. 3: The fourteenth and fifteenth centuries / ed. Harry W. Hazard. – 836 p.

16. *Atiya, A. S.* The Crusades: Historiography and Bibliography / A. S. Atiya. – Bloomington: Indiana University Press, 1962. – 170 p.

17. *Beumann, H.* Kreuzzugsgedanke und Ostpolitik im hohen Mittelalter / H. Beumann // Heidenmission und Kreuzzugsgedanke in der deutschen Ostpolitik des Mittelalters. – Darmstadt: Wissenschaftliche Buchgesellschaft, 1973. – S. 121–145.

18. *Bihlmeyer, K., Tüchle, H.* Kirchengeschichte / K. Bihlmeyer, H. Tüchle. – Paderborn: Schöningh, 1955. Teil II: Mittelalter. – XVI, 530 s.

19. *Birkhan, H.* Les Croisades contre les païens de Lituanie et de Prusse. Idéologie et réalité / H. Birkhan // La Croisade: Réalités et fictions. Actes du Colloque d'Amiens 18–22 mars 1987. – Goepfingen: D. Buschinger, 1989. – P. 31–50.

20. *Brundage, J. A.* Medieval Canon Law and the Crusader / J. A. Brundage. – Madison: University of Wisconsin Press, 1969. – 244 p.
21. *Brundage, J. A.* The Crusades, Holy War and Canon Law / J. A. Brundage. – Aldershot: Routledge, 1991. – 304 p.
22. *Christiansen, E.* The Northern Crusades: The Baltic and the Catholic Frontiers, 1100–1525 / E. Christiansen. – London: Penguin Books, 1998. – 320 p.
23. *Demurger, A.* La croisade au Moyen Âge. Idée et pratiques / A. Demurger. – Paris: F. Nathan, 1998. – 127 p.
24. *Erdmann, Carl.* Die Entstehung des Kreuzzugsgedankens. / C. Erdmann. – Stuttgart: W. Kohlhammer Verlag, 1965. – XII, 420 s.
25. Heidenmission und Kreuzzugsgedanke in der deutschen Ostpolitik des Mittelalters / Hrsg. Helmut Beumann. – Darmstadt: Wiss. Buchges., 1963. – 485 s.
26. *Housley, N.* The Later Crusades, 1274–1580. From Lyon to Alcazar / N. Housley. – Oxford: University Press, 1992. – 538 p.
27. *Jakštas, Juozas.* Das Baltikum in der Kreuzzugesbewegung des 14. Jahrhunderts. Die nachrichten Philipps de Mezieres über die baltischen Gebiete. / J. Jakštas // Commentationes Balticae. – Bonn: Baltisches Forschungsinstitut, 1959. – Vol. VI–VII. – S. 141–183.
28. *Keen, Maurice Hugh.* The Laws of War in the Late Middle Ages / M. N. Keen. – London; Toronto: Routledge & K. Paul, 1965. – 291 p.
29. Liv-, Esth- und Curländisches Urkundenbuch nebst Regesten / Hrsgb. von F. G. v. Bunge. – Reval : in Commission bei Kluge und Ströhm, 1853. – [Abt. I]. – Bd. I (1093–1300). – XII, 812 s.
30. Lietuvių karas su kryžiuočiais / red. J. Jurginis. – Vilnius: Mintis, 1964. – 356 p.
31. *Mayer, Hans Eberhard.* Literaturbericht über die Geschichte der Kreuzzüge. Veröffentlichungen 1958–1967 / H. E. Mayer // Historische Zeitschrift (München). – 1969. – Sonderheft 3. – S. 641–741.
32. *Nicholson, H.* Templars, Hospitallers and Teutonic Knights. Images of the Military Ordens, 1128–1291 / H. Nicholson. – London; New York: Leicester Univ Pr., 1993. – 207 p.
33. Ordines militares: Colloquia Torunensia Historica. – Toruń: Un-t Mikołaja Kopernika, 1983–2016. – Vol. I–XXI.
34. Preussisches Urkundenbuch (Politische Abteilung). Königsberg : Hartungsche Verlagsdruckerei, 1882. – Bd. I. – Ersten Hälfte. – 296 s.
35. Quellen und Studien zur Geschichte des Deutschen Ordens. – Bonn; Bad Godesberg; Wien; Marburg; Weimar, 1967–2016. – Bd. 1–79.
36. *Riley-Smith J.* What Were the Crusades? / J. Riley-Smith. – London, Macmillan, 1977. – IX, 82 p.
37. *Rousset, Paul.* Histoire d'une idéologie: La Croisade / P. Rousset. – Lausanne: L'Age d'Homme, 1983. – 216 p.
38. *Runciman, Steven.* A History of the Crusades / S. Runciman. – Cambridge: Cambridge University Press, 1951. – Vol. I: The First Crusade and the Foundations of the Kingdom of Jerusalem. – XIII, 376 p.

39. *Russell, Frederick H.* The Just War in the Middle Ages / F. H. Russell. – Cambridge; New York: Cambridge University Press, 1975. – 343 p.
40. *Saunders, J. J.* The Crusade as a Holy War / J. J. Saunders // The Crusades: Motives and Achievements / ed. Brundage, James A. – Boston : D. C. Heath, 1964. – P. 56–58.
41. Tagungsberichte der Historischen Kommission für Ost- und Westpreussische Landesforschung. – Marburg: N. G. Elwert, 1980–2016.
42. The Military Ordens. – Aldershot: Routledge, 1998. – Vol. 2: Welfare and Warfare / ed. by Helen Nicholson. – 448 p.
43. The Military Ordens. Fighting for the Faith and Caring for the Sick / ed. Malcolm Barber, Helen J. Nicholson. – Aldershot: Variorum, 1994. – 399 p.
44. *Urban, William L.* The Baltic Crusades / W. Urban. – Illinois: Northern Illinois University Press, 1975. – 296 p.
45. *Urban, William L.* The Baltic Crusades / W. Urban; 2nd edition, revised and enlarged. – Chicago: Lithuanian Research and Studies Center, 1994. – 396 p.
46. *Urban, William L.* The Livonian Crusade / W. Urban; 2nd, enlarged edition. – Chicago: Lithuanian Research and Studies Center, 2004. – 549 p.
47. *Urban, William L.* The Prussian Crusade / W. Urban. 2nd edition – Chicago: Lithuanian Research and Studies Center, 2000. – 457 p.
48. *Urban, William L.* The Samogitian Crusade / W. Urban; Revised Edition. – Chicago: Lithuanian Research and Study Center, 2006. – 237 p.
49. *Waas, Adolf.* Geschichte der Kreuzzüge / A. Waas. – Freiburg: Herder, 1956. – Bd. I. – 396 s.

УДК [94:314.117(477.84)]

О. Н. Карлина,
 Восточноевропейский национальный
 университет имени Леси Украинки,
 г. Луцк (Украина), oksana.karlina@gmail.com

ПРОСТРАНСТВЕННЫЕ СТРУКТУРЫ ГОРОДОВ ЗАПАДНЫХ ГУБЕРНИЙ РОССИЙСКОЙ ИМПЕРИИ КАК ПРЕДМЕТ ИСТОРИЧЕСКОГО ИССЛЕДОВАНИЯ

Modern approaches to the investigation of urban history lay emphasis on the thorough study of spatial planning of towns which has evolved during centuries. The urban environment, reflected in the style of building up streets and squares, system of the city structure improvement, the environment which has preserved traces of the historical development, is a unique visually accessible Cultural Fund. The Partition of Poland (Rzeczpospolita) and accession of the Belarusian and Ukrainian lands to the Russian Empire caused the emergence of the new features of